Олег Рафальський

ЕТНОПОЛІТИЧНА РЕГІОНАЛІЗАЦІЯ УКРАЇНИ

У статті розглянуто причини та наслідки регіональних відмінностей, протиріч і конфліктів, які актуалізувалися в процесі становлення української державності. Наголошено, що цей процес повинен враховувати регіональні інтереси.

Oleh Rafal'skyj. Regionalisation in its Ethnic and Political manifestations in UKRAINE. *The article deals with reasons and consequences of regional contradictions and conflicts during the Ukrainian statehood construction process accompanied by growth of regional interests.*

Проблема регіоналізму та регіоналізації постала на порядку денному у країнах Центрально-Східної Європи на початку 1990-х років, що було зумовлено наявністю кількох факторів. По-перше, зламом централізованої системи управління. По-друге, відбудова демократії призвела до бажання прийняти стандарти західноєвропейських країн. Це, в свою чергу, привело до регіональних реформ у багатьох пострадянських країнах, до нової парадигми реформування в цілому. По-третє, потужний вплив Євросоюзу, зростаюча важливість його регіональної політики, необхідність дотри-

мання стандартів ЄС у галузі регіоналізму, регіональних установ, регіональному реформуванні тощо [1]. Саме тому актуальним є дослідження проблеми етнополітичної регіоналізації сучасної України.

Об'єктом дослідження виступає етнополітична сфера сучасного вітчизняного суспільства, а предметом — процес етнополітичної регіоналізації. Метою є розкриття проблеми етнополітичної регіоналізації сучасної України.

Слід зазначити, що наукова база досліджуваної теми є достатньо розробленою зарубіжними вченими: Дж. Рудольф, Л.Снайдер, К.Харві, М.Кітінг. Виявлення причин та природи міжетнічних протиріч, пояснення наявних етнічних конфліктів, розробка механізмів їх розв'язання знайшли відображення у працях Т.Р.Гура, Г.Готліба, М.Тоф, М.Брауна, Д.Фірина, Д.Лейтіна, Д.Лейка, К.Кваснєвського, Г.Любе, З.Стащак. Європейські науковці досліджують регіоналізм як вияв субетнічними та етнографічними групами спротиву уніфікаційній політиці національних держав. І.Бусигіна, А.Смирнов, А.Мурадян, А.Макаричев — російські політологи — представники так званої «елітистської школи» у російській політичній регіоналістиці. В.Алексєєв, С.Барзілов, О.Гаман-Голутвіна, Г.Марченко, А.Філіппов, О.Чернишов звертають основну увагу на роль регіональних політичних еліт у процесі розгортання регіоналізму.

Серед вітчизняних вчених проблему етнополітичної регіоналізації досліджували: О.Картунов, В.Кремінь, О.Маруховська, М.Дністрянський, І.Зварич, О.Кривицька, І.Курас, С.Римаренко, Ж.Ушакова та ін.

Регіон (термін, від якого залежить розуміння самого феномену регіоналізму та регіоналізації) — одне з найскладніших понять у сучасній політологічній науці і єдиного, універсального визначення сьогодні не існує.

Проте, якщо узагальнити філософські, географічні, зовнішньополітичні та економічні підходи до терміна, можна визначити, що поняття «регіон» (від лат. «regio» — країна, область, район) означає область, частину якоїсь країни, країну або частину світу, які відрізняються від інших природними, соціально-економічними, культурними та іншими особливостями [2].

І.М.Бусигіна, дослідник федералізму та регіоналізму, професор МДІВ, стверджує, що в XXI столітті поряд з процесом глобалізації відбувається процес регіоналізації, при-

чому це стає характерним не лише для держав з федеративною формою устрою, але і для унітарних держав, для цілих континентів і частин світу. На її думку, регіоналізація — це процес перерозподілу владних компетенцій, передачі функцій від національного на регіональний рівень, поява і розвиток нових інституційних форм, що відповідають новій ролі регіонів у процесі прийняття рішень на національному і наднаціональному рівнях [3].

За визначенням американського етнополітолога Л.Снайдера, терміни «регіоналізм» та «регіоналізація» позначають процес «розподілу країни на невеликі адміністративні частини» та «утворення комбінації кількох держав, що діють як одне ціле». Сутність і характер регіоналізму та регіоналізації на рівні держави досить вдало визначив професор соціології Ньюфаундлендського університету Віктор Заславський, який зазначав, що явище регіоналізму добре відоме у країнах з виразними регіональними відмінностями. Воно виявляється у незадоволенні, протестах чи навіть у повстанні найрозвинутіших частин країни проти центрального уряду, який перерозподіляє державний бюджет на користь менш розвинутих регіонів, аби досягти певного вирівнювання розвитку та політичної стабільності. У багатоетнічних країнах, де національності з визначеною територією виказують глибокі відмінності в економічному та культурному розвитку, перерозподіл ресурсів державою створює передумови для появи сепаратистських і націоналістичних рухів. Регіоналізм перетворюється на етнорегіоналізм та сепаратизм. Такої самої думки дотримується і відомий канадський етносоціолог Дж. Рудольф, який стверджує, що термін «етнорегіоналізм» використовується для визначення пошуків більш широкого контролю над політичними справами місцевої етнічної спільноти, яка відокремлює себе від інших спільнот, котрі мешкають у країні [4].

Отже, все це вказує на те, що регіоналізація — це вкрай суперечливий та різноспрямований процес фрагментації та інтеграції. Тим більше, що світовий процес регіоналізації не зважає на державні кордони, він починає поширюватись і на Україну.

Зі здобуттям незалежності України для її населення постала проблема національно-етнічної самоідентифікації, самовизначення, що ускладнюється її полікультурністю. Загострення суперечностей національних проблем впливає

на стан етнополітичної стабільності суспільства. Етнопсихологічні та етнокультурні відмінності активно використовуються різними групами політичної еліти. Ці відмінності підштовхують представників еліти окремих етносів стати на шлях самоідентифікації на ґрунті національно-територіального уособлення, що призводить до посилення тенденцій регіоналізації.

Регіоналізм також є наслідком нерівномірності розвитку політичного, економічного, культурного потенціалу окремих територій. Тенденціям етнополітичного регіоналізму й загостренню міжетнічних суперечностей в Україні сприяють відмінності в моралі, історії, культурі. При цьому слід очікувати, що під час розвитку інтеграційних процесів, розширення зв'язків між народами (особливо в прикордонних районах) створюються умови для реалізації намірів деяких сепаратистських сил з утіленням у життя принципу національного самовизначення, що особливо актуально для західних та південних регіонів нашої країни [5].

Спостерігається просто-таки хронічна невирішеність ключових питань як на правовому, так і на рівні управління регіональними процесами. Цей чинник, помножений на низку соціально-економічних складових, призводить до посилення відцентрових тенденцій та автономістських настроїв [6].

Ці фактори вказують на те, що без врахування регіоналізму, як чинника, що визначає рівень стабільності й цивілізованості, неможливо повноцінно вирішувати питання міжрегіональної консолідації, міжнаціональних відносин, гуманітарного розвитку, економічних перетворень, створення ефективної системи державного управління і самоврядування, протидії деструктивним зовнішнім впливам. Аналізуючи політичні події двох останніх десятиліть, науковці дійшли висновку, що деструктивний потенціал регіоналізму виявився незначним. Навіть в умовах глибоких економічних криз і потрясінь, зростання соціальної напруженості етнонаціональні та конфесійні відмінності регіонів України головними джерелами політичного сепаратизму не стали [7].

Зростання регіональних інтересів у процесі українського державотворення зумовлюють глибокі економічні, культурні, психологічні відмінності, що зберігаються між різними регіонами України, які потребують постійного вивчення і оновлення досліджень.

Етнорегіональний поділ України не є чітким, оскільки етнічні спільноти населяють ті чи інші території як компактно, так і розпорошено. Відомий вітчизняний вчений І.Курас у своїх дослідженнях виділив п'ять регіонів зі своїми специфічними інтересами та історичними особливостями: центральний регіон, що зазнав значної урбанізації; індустріальний регіон, який умовно іменують східним (має два центри — Дніпропетровськ і Харків, потужний промисловий комплекс); в окремий регіон все частіше починають відносити Донбас — надто специфічними є проблеми, породжені його «однопрофільністю», «вугільним» спрямуванням економіки); південний регіон (особливий насамперед внаслідок своєї етнічної строкатості; щодо проблем, то найбільше їх створює особливий статус Криму; значною мірою ці проблеми політичні — внаслідок складного переплетіння тут проявів регіонального сепаратизму і неврегульованості політико-правового статусу кримських татар); західний регіон (всередині регіону спостерігаються помітні відмінності між Галичиною, Волинню, Буковиною, Закарпаттям) [8].

Виявлення регіональних відмінностей — це процес, що потребує й плюралізму думок і концепцій. В Україні виокремлюють такі етнорегіональні територіальні ареали: Карпатський (Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська і Чернівецька); Подільський (Вінницька, Тернопільська, Хмельницька); Північно-Центральний (Житомирська, Київська, Кіровоградська, Черкаська, Полтавська); Східний (Донецька, Луганська, Харківська); Північно-Східний (Сумська, Чернігівська); Південний (Дніпропетровська, Запорізька, Миколаївська, Одеська, Херсонська області та Автономна Республіка Крим). Ще й додатково Карпатський регіон у цій схемі поділяється на три підрегіони: Закарпатський (Закарпатська область); Прикарпатський (Львівська та Івано-Франківська) й Північно-Буковинський (Чернівецька) [9].

Важливо, що південно-східні регіони України перебувають у зоні підвищеної етнополітичної конфліктності. Ця зона входить до «великої євразійської дуги етнополітичної нестабільності», яка визначається деякими фахівцями географічним простором від Північної Ірландії до Шрі-Ланки. Сюди зачисляють і такі регіони України, як Донбас та Крим [10].

Поряд із етнорегіональними реаліями, зокрема частці етнічних українців і етнічних меншин, етнічній мозаїчності

тих чи інших областей, необхідно враховувати й ті етнонаціональні особливості, які є відображенням політико-регіональних процесів і мають геополітичне значення. Це насамперед мовна структура населення, ступінь асиміляції етнонаціональних груп, особливості їхньої політичної активності, ступінь інтегрованості в українське культурно-політичне середовище, різнобічність орієнтирних настроїв [11, с. 32-34]. Постійна та невирішена конфліктність цих сфер перешкоджає стабільному та продуктивному розвитку регіонів України. Найбільшої уваги на певних чинниках у визначенні особливостей і відмінностей етнорегіонів в Україні вимагає етнолінгвістичний аспект регіоналізації.

В українському суспільстві етнонаціональна і мовна більшість не збігається, і це є серйозною етнополітичною проблемою та джерелом можливого конфлікту на мовному ґрунті між регіонами [12, с. 150-151]. Згідно з даними соціологічного моніторингу Національного інституту стратегічних досліджень у 2003 р. 38,1% населення спілкувалися вдома переважно українською, 25,2% — російською, 36% — російською та українською залежно від обставин. На питання щодо надання російській мові статусу офіційної громадяни України відповіли: 31,9% — ні, 20,4% — важко сказати, 47,3% — так, 0,3% — не дали відповіді. Водночас, необхідність обов'язково вивчати російську мову в загальноосвітніх навчальних закладах відзначили 73,1% респондентів, а англійську — 82,7%. Міжрегіональні соціокультурні відмінності, відображені цими даними, привели до структурування в роки незалежності українського політичного поля через протиставлення регіональних політичних сил за мовною ознакою, але водночас позбавляли найбільш промислово розвинені російськомовні південний і східний регіони своєї етнокультурної та мовної «повноцінності» [13].

Однак формування спільних класичних ознак загальнонаціональної ідентичності в Україні — мови, культури, релігії, історичного «міфу» — поки що є маловірогідним, принаймні в найближчому майбутньому. Поки що націоінтегруючу роль відіграють такі чинники, як уявлення про спільну територію, спільну державність, а також спільна мрія про оновлення своєї країни, про правову і соціальну державу, про громадянське суспільство, про безкризову еко-

номіку [14, с. 119]. Наявність відмінностей у психології населення різних частин України не обов'язково справлятиме фатальний вплив на процес національної консолідації. Психологічні настанови здатні швидко змінюватися, залежно від історичних обставин. Тому психологія населення, що ґрунтується на впевненості у власній здатності самостійно здолати економічну і соціальну кризу, цілком спроможна стати спільною національною ознакою. Інтегруючі можливості такої психології мають високий потенціал, оскільки вона може бути вкоріненою одночасно і на індивідуальному, і на суспільному рівні.

Формуванню такої психології сприяє наявність довжелезної низки спільних для всіх регіонів економічних, політичних, культурних проблем. Утворення суспільного консенсусу щодо шляхів їх розв'язання дещо гальмується відмінностями в регіональних пріоритетах. Однак ці відмінності не є нездоланними. Понад те, сама їх наявність може прислужитися формуванню компромісного загальнонаціонального погляду на оптимальну суспільно-політичну та соціально-економічну модель, на форму і зміст реалізації концепції правової держави і громадянського суспільства.

Насамперед, досить гостро стоїть «мовне питання» в Південно-Східній Україні: тут відіграла велику роль політика асиміляції, відчутним є вплив «російського фактора» на свідомість та орієнтири населення. Прагнення деяких політичних кіл Донбасу використати фактор «російськомовності», так само як політичне русинство на Закарпатті, рух за незалежність Криму та деякі інші етнополітчині процеси, виникають на ґрунті політичних інтересів окремих владних структур та політичних сил (політико-адміністративних еліт) на місцях. Головна проблема етнополітичного розвитку східних та південних регіонів — це «проблема російська», яка зводиться до використання «мовної карти» та гасла щодо «захисту співвітчизників», «порушення прав росіян». Загостренням проблем навколо російського, а швидше російськомовного питання, стали два з`їзди, які проводилися у Сєвєродонецьку. Перший відбувся наприкінці листопада 2004 р. з ідеями федералізації України та створення автономної Південно-Східної республіки. Другий — у березні 2008 р., на порядку денному якого стояло питання гуманітарної політики, а фактично — ультиматум владі щодо

«захисту прав російськомовного населення» України. Ці обставини суттєво дестабілізують міжетнічну ситуацію не лише у південно-східному регіоні, а й країни загалом [15].

Що ж до політичної активності національних меншин як прояву етнорегіоналізму, вона виражається в політизації різних рухів та напрямів. У західному регіоні — це політизація «румунського руху» в Північній Буковині за відокремлення від України та приєднання до Румунії.

Та більш гостро в західному регіоні постає проблема «політичного русинства», яка порушує питання подвійною ідентичністю — загальної української та локальної русинської, запровадження вільної економічної зони або надання Закарпатському регіону статусу, який би підвищив його економічну самостійність. «Політичне русинство», за висновком експертів Національного інституту стратегічних досліджень, «набрало рис антидержавництва і сепаратизму», що проявляється через друкування «наукових праць» історичного характеру, в яких робляться спроби обґрунтувати відокремленість Закарпаття від України саме за сприяння певних політичних сил Угорщини і Словаччини та за підтримки окремих місцевих органів влади і промисловців. Рішення Закарпатської обласної ради, як зауважує дослідник «русинства» О.Майборода, щодо внесення національності «русин» до переліку національностей Закарпатської області є політичною спекуляцією на ґрунті подвійної ідентифікації: «З економічної точки зору це вигідно місцевій владі, це інструмент для отримання контролю над ресурсами регіону. Адже якщо виділити жителів Закарпаття в окремий етнос, то можна вимагати особливі привілеї і статус для області» [16].

До того ж, вибори 2006 р. вказали на те, що рівень самоорганізації етнічних спільнот Закарпаття досяг досить високих показників: на виборах до обласної та районних рад Партія угорців України отримала, відповідно, 5 і 71 депутатських мандатів; Демократична партія угорців України — 4 і 45 мандатів [17].

У специфіці етнополітичної ситуації Криму приховується конфліктний потенціал. Процес етнічної ідентифікації на півострові зумовлюють три головні етнічні компоненти, які становлять більшість його населення. Дані останнього перепису засвідчили, що кількість росіян становила 58,3%, українців — 24,3%, повернення кримських татар довело їх кількість

з 1,9% (1989 р.) до 12% (2001 р.) В АРК гострим залишається «мовне питання»; впливи: «російського чинника» завдяки чорноморському флоту, що базується у Севастополі. На розвиток етнополітичної ситуації в регіоні впливають також прояви радикалізму з боку кримських татар, питання облаштування та інтеграції їх в українське суспільство. На цьому тлі спостерігається етнічна консолідація кримських татар, утворюються їхні етнополітичні інституції.

Загалом проблема кримських татар є комплексною і містить у собі сукупність двосторонніх відносин: українська держава — кримськотатарська спільнота; кримська влада — кримські татари; українська держава — кримська автономія [11, с. 32-34].

У газеті «Дзеркало тижня» заступник голови Меджлісу кримськотатарського народу Р.Чубаров зауважує: «Нам не уникнути вирішення питання статусу кримськотатарського народу в Україні, оскільки це цілісний народ, який живе на своїй території, де він сформувався як етнос, і ця територія повністю перебуває у складі держави Україна. За межами України у кримських татар немає ані іншої етнічної території, ані етнічно спорідненої держави» [18].

Водночас, вітчизняні дослідники погоджуються в тому, що сепаратистський рух Криму є «рух не кримськотатарський, а саме російський», на підтримку якого спрямована діяльність низки зарубіжних організацій, наприклад, кримська філія Міжнародної молодіжної корпорації «Прорив». Росіяни болісно реагують на актуалізацію ідентичності українського етносу. Ось чому російський рух у Криму активно демонструє курс на формування громадянської свідомості у напрямі створення нової історичної спільноти — так званого кримського народу. Тобто, для характеристики етнічного обличчя в Криму сепаратисти ввели в обіг штучно створений етнічний суб'єкт. При цьому наполегливо оберігається провідна місія росіян [19].

Напруженими є стосунки мусульман і православних. До початку масової репатріації татар до Криму (1990-ті роки) на півострові абсолютно домінувало православне населення — росіяни та українці, а також представники інших напрямів християнства (німці, вірмени, італійці). Повернення татар змінило етноконфесійну ситуацію в Криму. Виникло протистояння, спричинене прагненням кримських татар поновити історичну справедливість на батьківщині.

Конфесійна складова процесу регіоналізації простежується й у загальнонаціональних масштабах. Найбільші християнські церкви України мають виразно регіональну специфіку — вплив УПЦ поширюється, головним чином, на Схід та Південь, УПЦ (КП) — на Київ та Центр, римо-, греко- католицької, автокефальної та протестантської церков — на Захід і частково на Центр. За словами М.Степико, «сучасний стан поділу українського православ'я є закономірним наслідком розірваності українських земель і української Церкви протягом історично тривалого часу» і «є гальмом (цілком закономірним) консолідації нації» [1].

Тому можна стверджувати, за висновками Г.Макарова, що етнорегіоналізм в Україні набув територіально-статусної форми, найбільшого поширення — серед кримськотатарського населення, етнічних меншин — росіян, угорців, румунів, болгар, а також русинського субетносу. Антагонізм між кримськотатарським та російським етнорегіональними рухами у Криму строює передумови виникнення міжетнічних конфліктів. За винятком кримськотатарського та російського етнорегіоналізму, інші етнорегіональні рухи за усі роки незалежності України обмежували свій вплив кількома адміністративними районами і були ініційовані національно-культурними товариствами та органами місцевої влади [1]. В умовах подальшого загострення всіх вищеназваних тенденцій досліджуються прогнози можливого розвитку подій у регіонах України [5].

Здійснення етнополітичного менеджменту в Україні суттєво утруднюється відсутністю затвердженої Верховною Радою Концепції державної етнонаціональної політики. Тобто, необхідно встановити чіткі принципи відносин між державою та етнічними спільнотами країни. Насамперед, хто є об'єктом етнополітики — цілі етнічні спільноти чи тільки окремі громадяни? Чи можна вважати надання заходів посиленої підтримки тим етнічним спільнотам, які цього потребують, дискримінацією інших спільнот і порушенням утвердженого Конституцією принципу рівності громадян? Нарешті, на яких засадах має відбуватися об'єднання етнічних сегментів у єдину націю — на засадах державного патерналізму чи на засадах їх самодостатності? Якщо останнє, то потрібен закон про національно-культурну автономію [21].

Отже, якщо не брати регіоналізм до уваги, то він призведе до — політизації етнічностей, утворення сепаратистських об'єднань, розколу держави. Зменшити значення етнічного чинника неможливо, до того ж науковці передбачають посилення в найближчому майбутньому впливу етнічних чинників у політичному житті держави.

Як зазначають західні етнополітологи, розв'язувати етнорегіональні проблеми надзвичайно складно і той, хто цим займається, завжди діє «на грані ризику», оскільки, якщо центр не поспішає враховувати вимоги регіонів, то це може бути використано для звинувачень його у небажанні задовольняти регіональні інтереси; якщо ж він йде на поступки, то це стимулює нові, більш суттєві вимоги регіонів, і так без кінця й краю. І тим не менш, більшість соціально-економічних, політичних, культурно-мовних й інших вимог регіонів мають бути задоволені, інакше, як вже відзначалося, регіональні почуття можуть перетворитися на націонал-екстремізм та сепаратизм [4]. Доводиться констатувати, що такі важливі для розвитку держави питання, як територіальний устрій, територіальне районування, віднесення населених пунктів до певних категорій і підлеглості вирішувалися в Україні під впливом політичних та ідеологічних чинників, вилучався плюралізм думок, ігнорувалися рекомендації науковців [22, с. 28].

Спираючись на досвід західної етнополітології та практики вирішення регіональних проблем у країнах Європейського Союзу та дослідження вітчизняних вчених, наведемо такі рекомендації, дотримання яких забезпечить етнополітичну стабільність у державі:

1) дотримання принципу субсидіарності. Суть якого полягає у тому, що для забезпечення етнополітичної стабільності суспільства не центральні органи влади передають свої повноваження регіонам, а навпаки, до компетенції центру потрапляють лише ті проблеми, які неможливо вирішувати на регіональному рівні. Регіони отримують можливість залучатися в геоекономічні проекти, використовувати глобальну фінансову, інформаційну, наукову інфраструктуру, оминаючи при цьому національні уряди та національне законодавство. Однак вихід регіонів з-під контролю «центру» не означає, що вони стають на шлях традиційного сепаратизму. Регіони перетворюються на об'єкт впливу процесу глобаліза-

ції. Наслідки глобалізації теж дають неоднозначні результати. Зазвичай регіони відрізняються своєю готовністю отримувати зиск від виходу на глобальні регіони. Відповідно, зростають міжрегіональні диспропорції;

2) подолання різноманітних стереотипів у етнополітичній сфері. Однією з больових точок є деякі стереотипи міжрегіонального сприйняття, які всіляко підтримувалися й провокувалися певними деструктивними політичними силами як в Україні, так і в близькому зарубіжжі. Зокрема, політичною провокацією та істерією є компрометація так званої бандерівщини, що створювало у значної частини «східняків» негативний стереотип «західняка»: дуже важливий елемент негласної стратегії розмивання української національної ідентичності, нейтралізації національної самосвідомості чи етнічних стереотипів «російськості» або «татарськості» Криму [23];

3) активізувати вирішення питання про необхідність створення сприятливих умов для збереження та розвитку соціокультурної самобутності громадян України, що визначають себе не лише представниками різних національностей, а й різних соціальних верств;

4) створення умов і конкретних інститутів для розв'язання нагальних проблем етнополітичної стабільності, залучення громадськості до роботи цих інститутів слушно пропонуються фахівцями як необхідні кроки для консолідації різних груп на місцевому рівні, формування спільного порядку денного, який «перекривав» би відмінності й створював би позитивний досвід спільного подолання проблем.

Таким чином, на сучасному етапі розвитку українського соціуму суттєво підвищується увага до проблем етнополітичного розвитку. Цьому сприяла низка об'єктивних чинників: зміцнення позицій регіональних еліт, зростання диспропорцій у соціально-економічному розвитку між різними регіонами, поглиблення розуміння регіональних відмінностей в ході президентських виборів, європейська інтеграція як один з пріоритетів зовнішньої політики країни, що передбачає приведення політичного та економічного життя у відповідність до вимог Європейського Союзу.

Електоральний розкол, що його пережила Україна під час президентських виборів, не є продуктом історико-культурних відмінностей. Акцент на історичній обумовленості електораль-

ного розколу, а отже, і політичного розламу в Україні не стільки пояснює причини цього явища, скільки неявно обґрунтовує фаталістичну перспективу для України. Насправді ж електоральний розкол та загострення міжетнічних суперечностей є не наслідком історії, а результатом краху моделі реінтеграції.

Під реінтеграцією слід розуміти процес управління та підтримання динамічної рівноваги між інтеграційними та дезінтеграційними, доцентровими та відцентровими процесами, що розгортаються в державі, нації та соціумі. Сьогодні на часі є першочергове завдання етнополітичного менеджменту — об'єднувати громадян на засадах спільної ідентичності. Поки що цей шлях розвитку суспільства не став визначальним через те, що жодна з політичних сил, яка сповідує кожний із них, не набула підтримки переважаючої більшості населення і потребує масштабної суспільної дискусії.

1. Римаренко С. Регіоналізм та регіоналізація //Наукові записки/ Курасівські читання. Книга 1. — К., 2006. — Вип. 30. — 391 с.

2. Ушакова Ж. Основні підходи до дослідження регіоналізму як об'єктивного процесу сучасної світової політики// Ґілея* (науковий вісник): Збірник наукових праць/Гол. ред. В.М. Вашкевич. — К., 2009. — Вип. 19. — 375 с.

3. Бусыгина И.М. Стратегия европейских регионов в контексте интеграции и глобализации. — М., 2002. — 75 с.

4. Картунов О. В. Вступ до етнополітології: Науково-навч. посібник. — К., 1999. — 300 с.

5. Кривицька О. Регіональні модифікації полікультурних відмінностей України // Наукові записки / Курасівські читання. Книга 1. — К., 2006. — Вип. 30. — 391 с.

6. Картунов О., Кремінь В., Маруховська О. Жодний тип суспільства не має імунітету від етнічних домагань // Віче. — 1988. — № 6. — С. 6— 12

7. Курас І.Ф. Етнополітика. Історія і сучасність: Статті, виступи, інтерв'ю 90-х років. — К., 1999. — 656 с.

8. Курас І.Ф. Етнополітологія. Перші кроки становлення. — К.: Генеза, 2004. — 736 с.

9. Заставецький Б. Етногеографічне районування / Соціально-економічна географія України. — Львів, 1994. — 608 с.

10. Дністрянський М. Етнополітична географія України: проблеми теорії, методології, практики: Монографія. — Львів: Літопис; Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. — 490 с.

11. Зварич І. Регіональні особливості етнополітичних процесів в Україні// Віче. — 2009. — №1.

12. Андрусів С. Страх перед мовою як психокомплекс сучасного українця //Сучасність. — 1995. — № 7— 8.

13. Український соціум / Власюк О.С., Крисаченко В.С. та ін. За ред. В.С.Крисаченка. — К.: Знання України, 2005. — 792 с.

14. Марчук В. Формування нової парадигми регіональної політики в умовах політичної трансформації українського суспільства // Вісник Ужгородського університету. Серія: Політологія, Соціологія, Філософія. Вип. 4 — Ужгород: СМП Вісник Карпат, 2006.

15. Зварич І. Вплив регіоналізму на політизацію етнічності // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. Спецвипуск: Політичні технології. — 2008.– С. 119–135.

16. Майборода О. «Політичне русинство»: Закарпатська версія периферійного націоналізму. — К., 1999. — 26 с.

17. Регіональні особливості ідейно-політичних орієнтацій громадян України в контексті виборів-2006 //Національна безпека і оборона. — 2006. — № 1. — 60 с.

18. Дзеркало тижня. — 2004. — 15 — 21 травня.

19. Кукарцев О. Міжетнічні конфлікти та їх особливості в процесі регіоналізації сучасних держав // http://www.nbuv.gov.ua/Portal /Soc_Gum/ Npchdu/Politology/2008_66/66-28.pdf с.150

20. Степико М. Українська політична нація: проблеми становлення // Політичний менеджмент. — 2004. — № 1.

21. Майборода О.Український етнополітичний менеджмент: специфіка, здобутки, проблеми. http://dialogs.org.ua/project_ua_ full.php?m_id=8771

22. Рафальський О. Регіоналізм в Україні: проблеми і перспективи//Наукові записки. Збірник. — К.: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Кураса НАН України, 2010. — Випуск 2 (46).

23. Дзюба І. М. Україна перед Сфінксом майбутнього. — К., 2001. — 36 с.